

A LEVÉLTÁRTAN TUDOMÁNYA ÉS A «LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK».

(Első közlemény.)

I.

A történettudomány mai magas fejlődési foka kétségtelen összefüggésben áll a történeti segédtudományok intenzív művelésével és fejlődésével. A modern történeti kritikának feladatait és teendőit a történeti segédtudományok által elért eredmények nagyban elősegítették és előmozdítják és így a modern historiográfia egyes fejlődési fokozatai párhuzamosan haladnak a történeti segédtudományok fejlődési fokaival és tudományos eredményeivel. Különösképen áll ez a történelem legfontosabb segédtudományáról, az *oklevéltan*-ról. Ott, ahol ez a segédtudomány összes disciplináival együtt magas, előrehaladott fokon van, a tudományos történetírás, a történeti kritika is aránytalanul magasabb fokot ért el, mint azokban az országokban, ahol a diplomatika összes disciplináival együtt alacsonyabb, vagy épen csak kezdő fejlődési korszakát éli. A diplomatikának mint tudománynak a megalapításában Franciaországé és francia tudósoké az érdem; a diplomatika további fejlesztéséből s legmodernebb műveléséből pedig Németország és a német tudósok vették ki kiváló részüket. MABILLON János a «diplomatika atyja», MONTFAUCON Bernát, TASSIN és TOUSTAIN, mind kiváló és nagytudású tagjai a francia congregatio S. Maurinak; DURAND, DANTINE, CLÉMENCET, SILVESTRE és WAILLY stb. valamennyien Franciaország fiai és a francia szellem büszkeségei. BESSEL Gottfried, HEUMANN János, GATTERER János Kristóf, SCHÖNEMANN Károly Traugott Gottlob, SICKEL Tivadar, WATTENBACH, BRESSLAU, FICKER stb. pedig a német szellem képviselői és kiválóságai. A francia és német tudomány dolgozott és alkotott a legtöbbet és legértékesebbet, a legkivá-

lóbbat és legbecesebbet ezen a téren és nem vitatható az sem, hogy a német és francia historiográfia van felvértezve legjobban a modern kritika legélesebb és legtöbb fegyverével s így a német és francia történetírásban látható a legnagyobb fejlődés, úgy minőség, mint mennyiség szempontjából.

A történeti segédtudományoknak és főképen a diplomatikának, s disciplináinak ezen viszonylata a történetíráshoz természetesen más országokban, pl. Olaszországban, Belgiumban is kimutatható és épen így kimutatható nálunk is. Amíg azonban a nyugati országokban a tudomány ez ágazataiban elért eredmények igen nagyoknak és kedvezőknek mondhatók, minálunk — sajnos — még nagyon sok tennivaló van. Bizonyos, hogy egyik-másik történeti segédtudomány terén igen derék, szorgalmas, sőt mély és eredménydús munkálatok és előmunkálatok történtek. Egészen véve azonban a segédtudományok ugarán végzett munkálatok és tanulmányok eddig még nem hozhattak oly nagy eredményeket, hogy a magyar történettudomány ez ágait sokkal többnek tekinthetnők, mint úgynevezett *werdende Wissenschaft*-oknak. Nem szólva a diplomatikáról, paleografiáról és szfragisztikáról, melyekben még mindig csak szerényebb részletmunkálatokra és eredményekre hivatkozhatunk, sem a genealogiáról és heraldikáról, melyek fiataláguk ellenére is tiszteletreméltó eredményekre mutathatnak rá, ki kell emelnünk a történeti segédtudományok közül egy oly disciplinát, melyet nálunk a szó betűszerinti értelmében is megillet a *werdende Wissenschaft* elnevezés. A *levéltártant* értjük.

Oklevelekkel, oklevelek kritikájával már nagyon régen foglalkoztak a historikusok, kik régi idők óta használnak fel okleveleket történeti munkáikhoz (minálunk pl. KÜKÜLLEI János, BONFINIUS, ISTVÁNFY, FORGÁCH Ferenc stb.). Diplomatikáról mint tudományról azonban még sem szólhatunk e korai időkben. Levéltárak, sőt rendezett levéltárak már a középkorban is voltak, de nem volt levéltári tudomány.

1681-ben jelent meg Párisban MABILLON János *De re diplomatica* c. munkája s ezzel szerzője megalapítójává lett az oklevéltan tudományának. 1707-ben MABILLON meghal, de az ő munkája

viszhangjaként még életében mások és máshol is az ő hazáján kívül tudományos művelés alá veszik az újonnan megalapított történeti segédtudományt, halála után pedig egymásután jelennek meg Franciaországban s a külföldön is, különösen Németországban újabb és újabb tanulmányok, melyek az új tudomány ugarán mind szélesebb, mélyebb és újabb barázdákat szántanak. Az oklevéltan rendszerében a dolog természete következtében különféle diszciplínák foglalnak helyet s ezek sorában jelenik meg már a diplomatika történetének első századában mint külön tudomány a *levéltártan* (Archivwissenschaft).

A levéltártan tárgykörébe a levéltárak és az oklevelek tartoznak.

Oklevelekkel és levéltárakkal a tudósok már régen — MABIL-LON előtt is¹ — foglalkoztak. Levéltártan mint tudomány még sem létezett. Bár RUDLOFF s előtte és utána mások is sok oly kérdéssel foglalkoztak, melyek a levéltártan tárgyköréhez tartoznak, az ő munkáik még sem tekinthetők többnek a levéltártani tudomány előfutárjainál. Ugyanaz a helyzet, mint a diplomatikánál, ahol és amely csak akkor válik tudománnyá, mikor az egyes kérdéseket rendszerbe foglalják.² A levéltártan terén pedig tudományos rendszerességgel nem dolgoztak és nem is dolgozhattak a diplomatikának tudománnyá alakulása előtt. Az impulzust, az okot erre épen a diplomatika fejlődése adta s ezzel együtt és párhuzamosan a történetírás új tudományos iránya és fejlődése. Ami ezen a téren azelőtt sporadikusan történt, a történeti vagy jogi tudományhoz tartozó részletmunkaként jelenik meg és nem mint a speciális levéltártani tudomány terméke. RUDLOFF mint közeli korú társai is³ efajta kérdésekkel foglalkozik: Mi az *archivum* s e

¹ RUDLOFF Frigyes: *De archivorum publicorum origine, usu atque auctoritate*. 1676. (28. lap.) Jac. RAMINGEN: *Von der Registratur und Renovatur*. Heidelberg, 1571. ENGELBRECHT György: *De iure archivorum*. Helmstadii, 1688. stb.

² Lásd FEJÉRPATÁKY László: *A történelem segédtudományai s különösen az oklevéltan*. (A M. Tört. Társulat kongresszusának irományai. 55. l. Századok, 1885.)

³ RUDLOFF maga is hivatkozik hasonló természetű munkákra. 9. l. (Az 1747-iki lipcsei kiadásban.)

szó magyarázata? Kiknek voltak már legrégebb idők óta archivumaik? Hogy volt ez a zsidóknál, egyiptomiaknál, phöníciaiaknál, rómaiaknál, germánoknál? Kifejti, hogy kétféle archivum van: *statarium* és *viatorium*: beszél a *ius archivale*-ről, vagyis kinek van joga archivumot tartani a német birodalomban; az imperator, rex, princeps és a független *respublica independenter* tarthatnak archivumot, mások meg csak *dependenter*. «Obiectum archivi sunt literaria monumenta.» «Archivorum anima nihil aliud sit quam ordo.» Az archivum felállításának rendjét a hely, tartalom és időszerinti beosztás és elrendezés biztosítja. Megfelelő épület szükséges tűz ellen, ellenség ellen, ki ellopja az okleveleket, és hamisítók ellen, kik az oklevelek sinceritását megrontják. Az ellopott oklevél bizonyító erejéről. Az archivumhoz *peritus ac fidelis custos* kell. (Természetes nem a tudományos diplomatika ismereteivel fölfegyverezve.) Mikor van az oklevélnek bizonyító ereje? pl. csak akkor, ha az *archivum publicum* tisztviselője igazolja, hogy az illető oklevél az archivum publicum-ból való és hogy ott az *authentica documenta* és nem a *privata documenta* között őriztetik.

Az itt felsorolt és hasonló kérdéseket RUDLOFF disszertációja és a többi úttörő művek elég primitív módon, az akkori tudományos színvonalnak s az akkori történettudományi álláspontnak megfelelően tárgyalják. A részletkérdések nagyon általánosan és kezdetlegesen vannak felemlítve és nem nagyon részletesen tárgyalva. A modern levéltártannak egyik feladata az ily természetű kérdéseknek részletes tisztázása és a tudományos szempontoknak megfelelő módon való fejtegetése.

A levéltári kérdések nagyobb mérvű, szélesebb és mélyebb alapon való fejtegetését és tanulmányozását csak a diplomatika művelése hozta magával, tette intenzívvé és természetessé és így a levéltártani problémák a XVIII. század közepétől tárgyai a tudományos kutatásoknak. Az első tudományos levéltártani művek egyike, LE MOINE lyoni levéltárnok *Diplomatique pratique ou traité de l'arrangement des archives et trésors des chartes* című, Metzben 1765-ben kiadott munkája, mely az elméleti diplomatika

kérdéseinek felhasználásával a «praktikus diplomatika» ilyen természetű kérdéseivel foglalkozik: a levéltárnok tulajdonságai, milyen legyen egy levéltáros, mit tudjon egy levéltáros stb., hol, milyen helyiségben és hogyan kell őrizni és biztonságban tartani az okleveleket tűz, betörés és egyéb veszedelmeket szem előtt tartva? Ezzel kapcsolatban a levéltárosnak mily óvintézkedéseket kell tennie egészsége fenntartása és biztosítása érdekében? Hogyan és milyen terv szerint kell rendezni, felállítani és őrizni az okleveleket? Hogyan rendezett MABILLON egy levéltárt? Hat mívelet leírása, melyeket a levéltárak felállításánál és rendezésénél követni célszerű: 1. az oklevelek általános beosztásáról és elhelyezéséről a szekrényekben; 2. a fasciculusok nagyságáról, jelzetéről, osztályozásáról; 3. tekercs vagy más formában kell-e az okleveleket a szekrényekben elhelyezni, hogy kell datálni az okleveleket? 4. hogyan kell kivonatolni, regesztálni az okleveleket és inventáriumokat készíteni? micsoda diplomatikai ismeretekkel rendelkezék a levéltáros, hogy ezt a munkát el tudja végezni a diplomatika belső és külső kritériumai szerint? 5. hogyan kell szépen és tisztán megírni e kivonatokat, a fasciculusok végén pedig üres helyet hagyni az újabb szaporulat elhelyezhetése végett? 6. hogyan kell az inventáriumot betűrendes regiszterrel befejezni? stb.

Egy sereg fontos kérdés megoldásának kísérlete, minek megismerése végett e művet hamarosan németre is lefordították (Nürnberg, 1776). Mindmeggannyi kérdés, mely e munka megjelenésétől fogva a mai napig állandóan foglalkoztatja a külföldi, különösen a francia és német érdekelt tudományos köröket és amelyek úgy Franciaországban, mint Németországban (később máshol is) egész nagy irodalmat szültek, megteremtették a levéltári tudományt, a levéltártani irodalmat.

E kérdések tudományos fejtegetése természetesen a tulajdonképeni diplomatikával kapcsolatban, az oklevéltani tudomány keretében történt s az oklevéltan rendszerezésében az *Archivwissenschaft* mint e tudomány különálló diszciplínája szerepelt.¹

¹ Így pl. SCHÖNEMANN a *Versuch eines vollständigen Systems der allgemeinen, besonders älteren Diplomatiek* (Hamburg, 1801—2) c. munkájának I. köte-

A XIX. és XX. században a levéltártan már nagyon széles mederben fejlődik tovább; igen részletes és alapos művekben és cikkekben fejtegeti és tárja elő a felölelt anyag legminuciózusabb kérdéseit.

Franciaországban, ahol a levéltártan szülője, a diplomatika¹ megszületett és ahol oly sokat és nagyot alkottak e téren, a levéltártan tudománya is igen előrehaladott és magas fejlődési fokra emelkedett annál is inkább, mert Franciaországban egy ily fejlődésnek összes előfeltételei sokkal nagyobb mértékben megvoltak, mint bárhol másutt. Franciaországban az 1789-iki forradalom előtt körülbelül tízezer levéltár volt.² Levéltári kérdésekkel nemcsak a tudósok és érdekeltek foglalkoztak, hanem maga az állam, a francia kormány is állandóan szíven viselte a francia levéltárügyet. Ezenkívül Franciaországnak az az előnye is megvolt más országokkal, pl. Olaszországgal és Németországgal szemben, amelyekben szintén nagyon sok levéltár volt és van s ahol a levéltárügy szintén előhaladott stádiumban van, — hogy egységes, hatalmas nagy birodalom volt s nem volt felaprózva apró kis államocskákra, mint Olasz- és Németország, melyek csak 60—70 év óta váltak egységes hatalmas országokká. Így Franciaországban az állami hatalom, tekintély sokkal könnyebben és hathatósabban fordíthatta figyelmét és gazdasági forrásait ebbe az irányba. Francia-

tében (XV. lap) felállítva az ő diplomatikai rendszerét, az erről szóló művét három főrészeire osztja: I. Bevezetés, II. Teoretikus rész, III. Praktikus rész. A harmadik részben ily címen szándékozott rendszerének egyik disciplináját feldolgozni: *Behandlung eines Urkundenvorraths. Archivwissenschaft.*

¹ A diplomatika és levéltártan történeti fejlődéséből azt látjuk, hogy a levéltártan mint tudomány szigorúan összefügg a diplomatika fejlődésével, hogy a levéltártan mint külön tudományág éppen a diplomatika fejlődése kapcsán születik meg és hogy a levéltártant mint a diplomatika külön disciplináját fogták fel és tárgyalták már a diplomatika fejlődési időszakának első felében, pedig más szempontból fogva fel a dolgot, most a levéltártannak külön tudományá fejlődése után inkább lehetne a diplomatikát a levéltártan külön disciplinájának tartani, mint megfordítva. (Lásd *Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte.* Hamburg, 1833. 12. l.)

² CH. V. LANGLOIS és H. STEIN, *Les archives de l'histoire de France.* Páris, 1891. Bevezetés IV. l.

ország hatalmának tetőpontján maga az államfő, NAPOLEON foglalkozott azzal a nagyszabású, igazán napoleoni tervvel, hogy Párisban a Szajna balpartján oly nagy palotát építtet, amelybe egyesíteni és összehalmozni fogja nemcsak az összes francia levéltárakat, hanem az általa legyőzött államoknak a levéltárait is. A levéltári anyag egyesítése és halmozása meg is kezdődött; a vatikáni, németországi, spanyol, hollandiai levéltárak át is szállítottak Párisba.¹ A vatikáni levéltárból 3139 láda oklevelet vittek Párisba 1810. és 1813. évek között; az így átvitt iratok több mint 400 ezer kilogrammot nyomtak 102.435 kötetben. Maga a szállítás 600 ezer frankba került.² Így ha a császárság hosszabb-életű lett volna, Franciaország történetének összes levéltári anyaga és forrásai, valamint sok más európai ország levéltárai egy helyen koncentrálnak találtak volna elhelyezést. Ugyancsak NAPOLEON fejében fogalmazott meg az az eszme, hogy egy oly *école spéciale d'histoire*-t alapítson, amelyben 30 tanszékre felosztva az egész civilizáció történetét előadták volna külön és részletes forráskritikai és bibliográfiai kurzusokkal. Ez a terv sem jutott megvalósításra, de ennek a tervnek a folytatása volt az 1821-ben DE GÉRANDO báró ösztönzésére felállított «École des Chartes», amelyben a diplomatikai tudományok összes ágait (toutes les branches des études diplomatiques) akarták tanítani.³ Hogy ez immár több mint százéves főiskolának, mely mintául szolgált úgy a bécsi történeti intézetnek, mint a velencei, madridi, flórenci, római, vatikáni, liverpooli és hollandi paleográfiai, diplomatikai és levéltári szakiskolák felállításánál, mily határtalan jelentősége és mily hatalmas, maradandó és kitörülhetetlen tudományos eredményei vannak növendékeinek, az archiviste-paléographe-oknak munkássága által, legjobban bizonyítják a következő adatok: Az *archives départementales, communales et hospitalières*-eknek az 1861 és 1920 között kiadott 813 kötet inventáriumának közel kétharmad

¹ LANGLOIS-STEIN. U. o. V. l.

² Lásd FEJÉRPATAKY László: *A pápai levéltárak*. Századok; 1884. 70. l.

³ Lásd HOLUB József ismertetését az *École nationale des chartes*. *Livre du centenaire (1821—1921)* c. műről. Levéltári Közlemények. I. évf. 1—2. sz. 197. l.

része, továbbá a francia nemzeti és vidéki könyvtárak kézirat-katalógusainak eddig kiadott 72 kötete majdnem kivétel nélkül az École des chartes-ból kikerült archiviste-paléographe-oknak tudományos szakmunkásságát hirdetik és dicsérik.¹ Ezeknek oly sokoldalú és óriási mérvű tudományos tevékenységét, mely egyben a francia levéltártani irodalom és tudomány mai helyzetét is visszatükrözi, az École des chartes jelenlegi igazgatója, M. PROU méltatta az iskola százéves jubileuma alkalmával kiadott és előbb idézett műben.

Hogy mily kedvező, szerencsés és irigylésreméltó viszonyok között fejlődött és fejlődhetett Franciaországban a levéltártani tudományos munkásság már a diplomatika és levéltártan első századában is, kiderül még a következőkből is. Napoleon terve a levéltári anyag Párisban való egyesítéséről már félszázaddal előbb is megvolt, bár természetesen más formában. A gondolatot, hogy Párisban kell centralizálni nem az összes eredeti okleveleket, melyek Franciaország történetére vonatkoznak, hanem az összes ide vonatkozó levéltárak darabjainak a másolatait, MOREAU francia historiográfus vetette fel BERTIN miniszterhez 1762-ben benyújtott emlékiratában. Ez emlékiratban így szól: «il nous faut une collection de copies fidèles des titres et chartes (de tous les dépôts particuliers) à laquelle les sçavants puissent recourir comme aux originaux, soit en attendant qu'elles soient imprimées, soit après leur impression».² A Szent Mór kongregáció tudós tagjai, kiknek oly elévülhetetlen érdemeik vannak a tudomány és a diplomatika terén, bizattak meg ezzel a nehéz és a cél nagyszerűsége mellett

¹ Lásd HOLUB József. U. o. 199—200. II. Ennek a tudományos munkásságnak jelentőségét a HOLUB által ismertetett könyv a következő szavakkal jellemzi: «C'est là une oeuvre considérable, tant par la somme de travail qu'elle a exigée que par les résultats, imposante par l'uniformité et telle qu'aucun autre pays n'en peut présenter de semblable. Elle est la réfutation de l'opinion courante que l'érudition française est incapable d'instituer et de poursuivre des oeuvres collectives. Dès 1867, l'oeuvre était assez avancée pour que SICKEL reconnût que la France pouvait, à bon droit, en être fière».
(I. kötet. LXXXVII. lap.)

² LANGLOIS. I. m. VI. 1.

sem mindig kellemes másolási munkával. A munkálatok folyamata közben a nagy tervek még szélesebb alapot nyernek, mert MOREAU és BERTIN arra a meggyőződésre és megállapodásra jutnak, hogy a «Cabinet des chartes» részére nemcsak a Franciaországban lévő anyag másolatait kell összegyűjteni, hanem a külföldi levéltárakban lévőket is. Így 1764-ben BRÉQUIGNY azt a megbízást kapja, hogy Londonban másolja le az ottani levéltárakban található francia vonatkozású anyagot, később BERTHOD Németalföldön végzi ugyanezt a munkát, COLLOZ pedig Luxemburgban. 1776-ban LAPORTE DU THEIL a Rómában vezetendő ily kutatási munkára való megbízást nyer. 1780-ban MOREAU számítása szerint a 29 levéltárban addig befejezett munkálat eredménye már több mint 25 ezer oklevélmásolat.¹ Ime NAPOLEON nagy terve első kiadásában!

De épúgy mint NAPOLEONÉ, MOREAU és BERTIN terve is chimerikusnak, lehetetlennek bizonyult az emberi erő részére. Maga MOREAU 1762-ben, bár meg van győződve a terv kivitelének nagy hasznáról és jelentőségéről, minden vonatkozásban való kivitelét lehetetlennek tartja és már ekkor oly irányba korrigálja eredeti tervét, hogy csak a legfontosabb okleveleket kell lemásolni. Csakhogy ennek a felfogásnak is megvannak a maga hátrányai. Ki és hogyan fogja mindig helyesen és tökéletesen megállapítani, melyek a fontos és melyek a kevésbé fontos oklevelek? Ennek a distingválása sohasem lehet kielégítő és tökéletes. Ezért már 1774-ben az egész ügyről való nézetét odamódosítja, hogy miután egy helyen összegyűjteni az összes Franciaországra vonatkozó okleveleket lehetetlen, pontos kimutatást kell készíteni az okleveleket tartalmazó összes helyekről, dépôt-kről, egy pontos nomenclaturát az összes belföldi és külföldi levéltárakról, melyekben francia vonatkozású oklevelek vannak; pontos kimutatást mindezen levéltárak jelenlegi állapotáról, az itt végzett kutatások jelenlegi eredményéről, be kell szerezni a levéltárakban lévő legfontosabb darabok másolatait és pontos inven-

¹ LANGLOIS. U. o. VII—VIII. II.

tárium készítendő mindazon darabokról, melyek nincsenek lemásolva. Ha ezt így meg lehetne csinálni és már megvolna, akkor a munkát megkezdettük az összes tövisek legyőzése, elhárítása által, mondja MOREAU.¹

BERTIN miniszter ugyan nem nézte nagyon jó szemmel MOREAU nézetváltozását, mert ő ragaszkodott a teljes másolási rendszer eredeti koncepciójához, de a helyzet és körülmények még arra sem voltak alkalmasak, hogy MOREAU szűkebb tervét és javaslatát végre lehessen hajtani, mert ehhez is egy egész hadsereg kiváló, jól és egyformán képzett, vasszorgalmú, buzgó másoló levéltárosra lett volna szükség, mint amilyeneket egy századdal később az *École des chartes* adott a francia levéltáraknak és tudományaknak. A forradalmi időszak sem volt alkalmas, hogy MOREAU tervét közelebb vigye a megvalósulás felé.

MOREAU koncepciójának nagyszerű voltát és nagy jelentőségét semmi sem bizonyítja inkább annál a ténynél, hogy száz évvel e terv megszületése után sem vesztette el aktualitását, sőt a megvalósulás igazi stádiumába csak ekkor lépett. Ma már Franciaországban majdnem legtöbb részletében végre van hajtva és utánzásra talált Angliában, Svájcban, Kanadában és Braziliában is.² Franciaországban természetesen nagy erővel és apparátussal sokkal előbb fogtak hozzá végrehajtásához, mint a többi említett országban. Már a XIX. század harmincas éveitől kezdve dolgozik az a modern fegyverzetű és felkészültségű másoló hadsereg, mely befejezéshez akarja vinni MOREAU mély és eszes koncepcióját. Az bizonyos, hogy egy európai állam sem tett annyit levéltárainak ismertetése érdekében, mint épen Franciaország. S ha ma még Franciaországban sem tudják egy helyen egyesítve megtalálni az összes francia érdekű okleveleket BERTIN és NAPOLEON tervei szerint, a francia történet kutatója mégis abban a kedvező helyzetben van, hogy MOREAU intenciói szerint megismerheti a francia oklevelek igen nagy részének tartalmát és tudomást szerezhet őrzési helyükről.

¹ LANGLOIS. U. o. X. I.

² LANGLOIS. U. o. XII—XIII. II.

Még mielőtt MOREAU «dépôt général»-ja, illetőleg «magasin»-je megtelt volna az ő általa kontemplált munkálat összes eredményeivel, már 1891—1892-ben megjelent LANGLOIS és STEIN, *Les Archives de l'histoire de France* c. három kötetes monumentális munkája, a francia levéltárak leltári jegyzékeinek összesített inventáriuma.¹ Ebben a műben fel vannak sorolva az összes dépôt-k, amelyekben a francia vonatkozású levéltárak el vannak helyezve, mindegyiknek a tárgyalásánál külön fejezetekben le van írva az illető intézet alakulásának története, a benne levő anyag természete és az időszak, melyre az oklevelek vonatkoznak. Külön fel vannak sorolva a katalogusok és minden oly munkálat, repertorium, mely a kutatást megkönnyíti, és nem felejtkezve meg a levéltár azon részeiről sem, melyekre vonatkozólag a feldolgozás és útbaigazítás hiányzik.

Ez a levéltári kérdés fejlődése és mai állása Franciaországban, nem is szólva a francia levéltári irodalom, levéltártani tudomány egyéb fontos termékeiről, az idevágó gazdag szakirodalomról és folyóiratokról (Le Cabinet Historique, Bulletin des Bibliothèques et des Archives, Bibliothèque de l'École des Chartes, Archives des Missions, Nouvelles Archives des Missions, Revue internationale des Archives des Bibliothèques et des Musées, Le Bibliographe Moderne) stb., melyek a francia levéltártani tudomány magas fejlődési fokát jelölik.

LANGLOIS magas színvonalú munkájának jelentőségét nagyban fokozza, hogy mintaképül és ösztönzésül szolgált idegen országokban hasonló természetű tudományos vállalatoknak. Belgiumban az *Annuaire des Archives de Belgique* igyekszik az egyes évfolyamaiban a LANGLOIS-STEIN munkája által megtestesült gondolatnak a belga levéltárakra vonatkozólag is életet adni. Olaszországban pedig Giuseppe MAZZATINTI indítja meg 1899-ben a *Gli Archivi della Storia d'Italia* című sorozatos kiadványt, melynek szerkesztését az illusztris alapító halála után 1907-ben az V-ik kötetrel Giustino DEGLI AZZI veszi át és folytatja hosszú éveken keresztül a

¹ LANGLOIS, U. o. XVII. 1.

legújabb időkig. MAZZATINTI az előszavát egyenesen azzal kezdi, hogy LANGLOIS és STEIN kiváló művének hatása, buzdítása és javaslata következtében, mely azt kívánja, hogy az olasz levéltáraknak a franciákhoz hasonló természetű feldolgozását olasz szakemberek vegyék a kezükbe, alapítja és kezdi meg művét. Kiemeli továbbá, hogy az ő feladata elég nehéz, nehezebb mint a mintaképül választott francia tudósoké, mert a rengeteg sok olasz levéltár feldolgozásának előmunkálatai sokkal soványabbak és gyengébbek, mint a francia levéltáraké. Sok olasz levéltárnak nincs meg az inventáriuma, vagy amennyiben megvan, nincs kinyomtatva vagy nincs helyesen összeállítva, tehát az ily természetű munkákat pótolnia kell. Rá akarva mutatni az olasz történetnek a levéltárakban lévő forrásaira, művében le óhajtja írni, mit és mennyit tartalmaznak az állami, községi, egyesületi, egyházi, lelkészi, magán stb. levéltárak. Mindent, a legújabb időkől való anyagot is jelezni fogja. Épúgy mint LANGLOIS történeti visszapillantást fog adni, a levéltárak multját le fogja írni és a szükséges bibliografikus indikációkat is mindig hozzá fogja csatolni arról, hogy az anyag ki van-e adva vagy nem és hol? Minden kötethez megfelelő indexet is ígér.¹

Az olasz levéltárügy részletes fejlődésének leírását mellőzve, elég lesz emlékezetünkben felfrissíteni, hogy Olaszországban mily sok, hírneves, elsőrendű anyaggal rendelkező, kitünő történeti fontossággal bíró levéltár van. A levéltárügy és irodalom fejlesztésére sokat tettek magánosok és az állam is. Több a francia *École des Chartes* mintájára felállított szakiskola is van Itáliában. A levéltárügy fontosságának felismerését már a XIX. század közepe óta tapasztaljuk, mikor a francia eszmék és gondolatok itt is visszhangra találtak. Megvalósulásuk természetesen nem haladhatott oly gyorsasággal, mint Franciaországban, de már az a tény, hogy LANGLOIS munkája olasz utánzásának megteremtéséhez MAZZATINTI és DEGLI AZZI — ha nehézségekkel is, de szorgalommal és kitartással hozzáfoghattak a mult század végén és

¹ G. MAZZATINTI, *Gli Archivi della Storia d'Italia*. I. köt. 5—6. ll.

a jelen század elején, eléggé bizonyítja az olasz levéltártan fejlettségi fokát.¹

Végül még Németországról kívánunk egy pár szót szólani. Ott, ahol a diplomatika terén oly sokat és oly kiváló eredményekkel dolgoztak, a levéltártan kérdése sem maradhatott elhanyagolt állapotban. Aki képet akar magának alkotni arról, hogy itt a levéltári ügyekkel és kérdésekkel mennyit foglalkoztak, elég ha végigtekint a DAHLMANN—WAITZ bibliográfiában *Archivkunde* cím alatt öt nagy sűrűn nyomtatott lapon felsorolt újabb irodalmon.² A levéltártan fejlődésére a német tartományokban sem hiányoztak a kedvező előfeltételek.

Levéltári és levéltártani kérdésekkel a németek már a levéltártan fejlődésének legrégebbi korszakában foglalkoztak. A diplomatika keretében a levéltártannal mint külön disciplinával foglalkoznak és azt mint az École des chartes-ban a német főiskolákon is külön órákban külön szaktárgyként adják elő. Némely főiskolán már régebben külön tanszéke is volt a levéltári tudománynak, így a mainzi főtanodában.³ Azt a szerepet, amit a francia diplomatika és levéltártan fejlődésében és művelésében az École des chartes, Ausztriában az annak mintájára felállított bécsi *Institut für österreichische Geschichtsforschung* tölti be. Az állami hatalom a német birodalom tartományaiban is megfelelő erkölcsi és anyagi támogatással vitte előbbre a levéltárügyet. De a német levéltárügy és tudomány fejlesztéséhez nem kisebb mértékben járult a német provinciákban és városokban megalakult számos tudományos társulat. E társulatok különösen a XIX. század közepe óta a mai napig német hangyaszorgalommal, lankadatlan odaadással és fáradhatatlan buzgósággal dolgoznak a német történet forrásainak felkutatásán és kiadásán. Munkálkodásukra vonatkozó jelentéseik és egyéb rendszeres tudományos kiadványaik beszédesen illusztrálják

¹ Az olasz levéltárügy fejlődésének XIX. századbeli részletes előzményeinek leírását adja DEGLI AZZI a *Gli Archivi della Stora d'Italia* V. kötetének előszavában V—XVIII. ll.

² *Quellenkunde der deutschen Geschichte.* 27—31. ll.

³ JAKAB Elek, *A levéltárakról.* Budapest, 1877. 131. l.

kiváló helyüket a német történettudomány művelésében. Ezek a társulatok, egyesületek és bizottságok (Gesellschaft, Verein, Kommission für Landesgeschichte) rendszeren a honi történet művelésére és ismertetésére alakulnak. Természetesen szűkebb hazájuk történetének felderítését akarják elsősorban előmozdítani és e célból szívesen lépnek érintkezésbe a központi levéltári igazgatósággal s karöltve ápolják és művelik a szűkebb hazájukbeli levéltárügyet. Működésükről külön jelentésekben referálnak. Ezek a társulatok bejárják a működési körükhöz tartozó egész területet, kikutatják az összes levéltárakat, rendszeres leltározást végeznek és az eredményeket ki is adják. E tevékenységük nemcsak az illető tartomány saját szűkebb területén található levéltárak kiaknázására szorítkozik, hanem a külföldi ide vonatkozó anyag felkutatására is. Viszont másrésztől, miután a nagyobb állami, országos levéltárak kibányászása nem mindig szorul rá a társulatok tudományos közreműködésére, e társulatok és bizottságok a kebelükből külön kiválasztott «levéltári bizottságokat» (Archivkommission) főképen arra használják fel, hogy a kisebb egyházi, testületi, nemesi és egyéb magánlevéltárakat fedezzék fel, ássák ki és tudományos módszerrel leltározva, ismertessék az illető levéltár keletkezését, multját, fejlődését, az anyag provenienciáját, gyarapodását, sorsát, tartalmát, rendezését, eddigi repertoriumait stb. Midőn pedig egy társulat kicsinek, kevésnek, gyengének bizonyul a vállalt és kitűzött szép és nagy cél végrehajtására, kezét fog több más hasonló természetű társulattal és így végzi el programjának feladatait. Így pl. 1876-ban a «Verein für Geschichte des Herzogthums und Erzstifts Magdeburg» és a «Harzverein für Geschichte und Alterthumskunde» vezetése alatt hét történeti társulat egyesült «Historische Kommission» név alatt Szászország történeti forrásainak kikutatására és kiadására.¹

Mindebből kiderül, hogy a német nép által lakott összes területeken lázasan folyt a munka nemcsak a nagy országos, állami

¹ Dr. Reinhold KOSER, *Über den gegenwärtigen Stand der archivalischen Forschung in Preussen*. Mittheilungen der K. Preussischen Archivverwaltung. Heft I. Leipzig, 1900. 16—17. ll.

levéltárak kikutatására, ismertetésére, leltározására, hanem lehetőleg minden egyes kisebb levéltárra vonatkozólag is. És ezt a lázas munkát, aminek eredményeképpen igen nagy, elsőrendű történeti anyag gyűlt már össze, vállalva végzi az állam, az egyes tudósok, archivariusok, az egyesületek, társulatok és bizottságok. Mindenkinnek a közreműködésére szükség volt, mert Németországban rengeteg levéltár volt a múltban és van még ma is, a területi tagoltság következményeképpen.¹

A német levéltárak a múltban nagyon sokat szenvedtek, nagy pusztításoknak voltak kitéve különösen a reformáció és a francia forradalom idejében. A régebbi időkben a német városok virágzása emelte ki a levéltárakat szegénységükből és rendetlenségükből. Igazi haladás, nagy fejlődés azonban csak 1815 óta, tehát száz év óta észlelhető. A XIX. század első felében a fejlődés aránylag még nagyon lassú. Egyes levéltárak egyesülnek és kicserélődnek s a történeti tudomány megkezdi a levéltárügy modern fejlesztését. A XIX. század második felében az egész német nép hathatósan részt vesz az állami életben, létrejön a német egység, melyet betetőz 1871-ben a franciák nagy veresége. Mindezen tények visszhangjaképpen az egész népben nagyra nő a nemzeti büszkeség és nemzeti érzés, tudományos és művelt körökben ez nemcsak a nemzeti dicsőséges múlt iránti nagy érdeklődésben, a nemzeti történet és történeti források tanulmányozása és kutatásában mutatkozik s fejeződik ki, hanem a levéltárügy céltudatos fejlesztésében is. A felébredt és nagyra nőtt nemzeti öntudat következményeképpen barátságosabb szemmel, több értelemmel nyúlnak ehhez a kérdéshez, akár a levéltárak építkezését, akár a levéltári irodalmat vesszük tekintetbe. A második ok az állami berendezés változása. Az új jelszó: általános jogok és általános kötelességek. Minden polgár szolgál az államnak és részesül az állam jótéteményeiben, javaiban. Tehát a levéltárak sem tarthatják meg tovább különállásukat és zárkózottságukat. A levéltárak karakterének azért is változnia kellett, hogy számos kisebb levéltár egyesült és nagyobb

¹ Olaszországban is hasonló a helyzet.

egységes, tartományi, országos levéltárakat alkottak. Régebben minden kis levéltárnak megvolt a maga külön tulajdonosa, gazdája, vezetője; most az új helyzetben a Landesarchiv-ok is az állam más intézeteinek sorsában részesültek. Nyilvános jelleget kaptak és az országos könyvtárakéhoz hasonló helyzetbe jutottak. A nagy levéltáraknak állami levéltárakká való átalakulása azonban változásokat hozott az elhelyezés, használat és az adminisztráció tekintetében is. A nemzeti érzés fellendülésén és a levéltáraknak nyilvános intézetekké való alakulásán kívül sokat lendített a levéltárügy fejlődésén az az erős törekvés is, hogy az egész nép történetét széles alapokon kell felépíteni RANKE iskolájának elvei szerint, minek következtében a levéltárak tudományos értékének és használatának növekedésével tartalmukat rostálni, rendezni és nagyobbítani kellett. Ki kellett selejtezni az értéktelen anyagot, külön válogatni és megfelelő helyre (könyvtárakba) áttenni a nem oda való darabokat. De a levéltárak anyaga szaporodik is: az állam törvényhozása és a közintézmények gondoskodnak róla, hogy újabb akták keletkezzenek és kerüljenek a levéltárakba. Egy másik feladat volt a szétszórt levéltárak egyesítése, helyreállítása; továbbá az anyag kicserélése az egyes tartományok között, de a külföldi viszonylatban is. A magánlevéltáraknak a megsemmisülés elleni biztosítása érdekében állami felügyeletet kellett rendszeresíteni. Szükségessé vált a levéltárak leírása tudományos elvek szerint készített repertoriumokban és regestákban. Ez a fejlődés és mind e kérdések felvetődése visszatükröződött a gazdag levéltártani irodalomban.¹

A levéltártani irodalom terén Németország nemcsak egyes könyveket és értekezéseket produkált, hanem épúgy, mint Franciaország vagy Olaszország nagyszabású sorozatos kiadványokat és szakfolyóiratokat is. Már 1833-ban megjelenik Hamburgban az első külön szakfolyóirat, a *Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatiek und Geschichte*, herausgegeben von L. F. HOEFER, dr. H. A. ERHARD

¹ Franz LÖHER, *Geschichte des Archivwesens in Deutschland*. Archivalische Zeitschrift 1888. 189–198. ll.

und Fr. L. B. von MEDEM. Ez azonban 1836-ban megszűnt. Egy másik ily folyóirat: *Zeitschrift für die Archive Deutschlands*, herausgegeben von F. F. FRIEDEMANN. Gotha, 1846—1853. Végre 1877-ben megindul Stuttgartban dr. Franz LÖHER, a nagytudású levéltárigazgató és egyetemi tanár vezetése alatt az *Archivalische Zeitschrift*, mely ma is él. A német levéltartan legújabb fejlődésében ennek a folyóiratnak döntő és vezető szerep jutott. Épen ezért nem lesz fölösleges e folyóirattal egy kissé bővebben foglalkoznunk. LÖHER, e folyóirat megalapítója, hosszú ideig szerkesztője és igen buzgó, lelkes, termékeny és széles látókörű vezetője a beköszöntőben következőket mondja: Hosszú ideje hallatszik a panasz, hogy a levéltárügy Németországban a jelen követelményei mögött maradt, mert az állami szolgálatnak nincs egy ága sem, amellyel szemben a magasabb körökben oly kevés megértés és érdeklődés mutatkoznék, mint a levéltárüggyel szemben. Hangsúlyozva azután egy szakorgánum szükségességét minden szempontra kiterjeszkedve, folyóiratának programját következőkben jelöli meg: 1. A nagyobb németországi levéltárak organizációjának és vezetésének, a levéltárak történetének, az érdemesebb levéltárosok életrajzának, a levéltárakban észlelhető fontosabb ténykedéseknek, haladásnak és előmenetelnek ismertetése. Tehát tisztázni és megoldani törekszik a levéltárak vezetésére, rendezésére, használhatóságára, a levéltári épületek berendezésére vonatkozó kérdéseket: mily feladatok várnak ránk a mai tudomány követelése alapján? hogyan fog megtörténni az aktáknak a hivatalos registratúrákból a levéltárakba való elhelyezése? Az egyesületek, testületek, egyházi és családi levéltárak kapcsolatbahozása az országos levéltárakkal; a levéltárosok és levéltári érdekek, kívánalmak istápolása. 2. A levéltárak tartalmának ismertetése: a kivonatok, repertoriumok és regestagyűjtemények kérdése; a levéltár fontosabb csoportjainak, értékesebb okleveleinek, esetleg kódexeknek és egyéb aktáinak leírása. És mindezt nemcsak a nyilvános nagy levéltárakban óhajtja megtenni, hanem a szétszórt kisebb levéltárakkal kapcsolatban is, amelyeknek létezéséről és kincseiről alig tudunk valamit. «Wie weit sind uns die Franzosen darin voraus, die von allen ihren

Archiven, kaum das geheime Reichsarchiv ausgenommen, die Verzeichnisse veröffentlichen.» 3. Magától értetődik, hogy a paleografiai, diplomatikai, címertani és pecsétani kérdések tudományos tárgyalása megfelelő helyet fog kapni és kellő értékelésben részesül. 4. Birálatok és ismertetések a bel- és külföldi levéltári irodalomról.¹

Programmpontok, melyek a levéltártan majdnem egész munkakörét többé-kevésbé felölelik, kérdések, melyek egyformán foglalkoztatják azokat a német tudósokat, kik ezt a szaktudományt ezen folyóirat keretein belül művelik és azokat, kik a folyóirat szűkebb körén kívül esnek. És ha megfigyeljük, hogy vajjon e folyóirat hosszú életén keresztül megindulásától a mai napig megfelelő kitűzött céljának, feladatainak, programjának, megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb mértékben teljesítette kötelességét és hajtotta végre vállalt programját.

A német levéltártani irodalmat s főleg az «Archivalische Zeitschrift» munkatársait — hasonlóan a franciához és olaszhoz — e fajta kérdések foglalkoztatják: Milyen tudományos képzettsége legyen egy levéltárosnak? Mit kívánnak ily tekintetben az archiviariustól Franciaországban, Olaszországban, Ausztriában, Belgiumban, Hollandiában? Mily egységes készültségük és képzettségük legyen a levéltárosoknak Németországban? Milyenek legyenek a levéltártani kézikönyvek, melyek a növendéket, a jövő archiviariust ezen tudomány titkaiba bevezetik? Egy levéltár anyagát hogyan kell feldolgozni? Hogyan kell leírni az egyes levéltári darabokat és hogyan kell elkészíteni az inventáriumokat? Hogyan kell rendezni egy levéltárt és mily jelzésekkel, számozással ellátni az egyes darabokat? Jó regestát hogy kell szerkeszteni? Hogyan kellene egy végleges és egységes terminológiát honosítani és megállapítani a levéltári tudományban? Mily rendezési elvek követetnek más országokban? Mit lehet kiselejtezni egy levéltárból és mit kell megtartani? Mily elvek szerint lehet revideálni a levéltári anyagot? Hogyan kell a nem állami levéltárak anyagát elkal-

¹ Archivalische Zeitschrift. I. 1876. 1—3 ll.

lódás, megsemmisülés ellen biztosítani, rendezni, megismertetni? Mit tettek ezen a téren Németország és más országok? Mily felügyelet alá kell helyezni a nem állami levéltárakat és mily törvényes oltalom alá kell azokat helyezni? Hogyan kell inventarizálni ezeket a kisebb levéltárakat és mi módon lehet használhatókká tenni a tudomány részére? Mit végeztek ezen a téren Belgiumban, Hollandiában, Olaszországban, Franciaországban, Dánia-, Svédország és Norvégiában? Mi a teendő a családi levéltárakkal? A városi levéltárak fontossága, vezetése és rendezése. Mily követelményeket kell szem előtt tartani egy modern levéltári épület felépítésénél? Mily technikai, mechanikai, kémiai, fizikai eszközökkel kell megvédeni egy levéltárt tűz, vízveszedelem, por, férgek, a temperatura rossz hatásai és egyéb ellenségek ellen? Hogyan kell és lehet konzerválni az okleveleket? Az Amerikában felfedezett «zapon» nevű szer használata, impregnálása az iratok megmentése, konzerválása érdekében. A fényképezés, fotográfia nagy szerepe és jelentősége ebben a vonatkozásban, az archivális praxisban. Az iratok, oklevelek és pecsétek reprodukciója. A levéltárak szerepe, használata a családtörténet, genealógia és heraldikában. Az összes levéltárról felvett általános register jelentősége. Gazdaságtörténeti vonatkozású levéltárak felállításának jelentősége és szüksége. A levéltárak jelentősége művészettörténeti szempontból. Külföldi tanulmányutak fontossága a levéltári kérdésekkel kapcsolatban; külföldi levéltárak tanulmányozása: organizáció, rendezés, vezetés, elhelyezés, építés stb. szempontjaiból. Annak a kérdésnek a felvetése, hogy Németországban tulajdonképpen hiányoznak még azok a munkálatok, melyek hivatvák a fentebb ismertetett LANGLOIS-STEIN-féle francia munka és ennek mintájára és ösztökélésére MAZZATINTI által megindított «Gli Archivi della Storia d'Italia» c. kiadvány céljait és eredményeit Németországban is teljesen megcsinálni és pótolni. Az előmunkálatok és kísérletek ezen a téren BURCKHARDT, *Hand- und Adressbuch der deutschen Archive* (II. kiadás 1887) és H. OESTERLEY, *Wegweiser durch die Literatur der Urkundensammlungen* (Berlin, 1885—86. 2 kötet) c. munkákkal már megtörténtek ugyan. Ezeknek pótlására és kiegészítés-

sére törekvő tanulmányok. Az egyes német tartományokra vonatkozó külön levéltári kérdések. A fentebb felsorolt kérdések külön tárgyalása az egyes német tartományokkal kapcsolatban is. Levéltári kiállítások, ezeknek leírása, katalógusai. A legspeciálisabb intézetek levéltárai, pl. nemzeti színházak, kórházak, templomok stb. levéltárai stb. stb.

Igen szép és kiváló levéltártani tanulmányokkal gyarapította a német szakirodalmat a Mittheilungen der K. Preussischen Archivverwaltung c. kiadvány is, mely 1900-ban indult meg s eddig több mint 20 kötetet jelent meg. Programm szerint: «Die Mittheilungen sind theils zur Aufnahme von Übersichten über die Bestände der Staatsarchive bestimmt, theils zur Sammlung von fachwissenschaftlichen Beiträgen, Erörterungen über Fragen der Verwaltung und Archivtechnik, Berichten über archivalische Forschungsreisen und wissenschaftliche Unternehmungen, Darstellungen der Geschichte der einzelnen Archive und Beschreibungen ihrer Unterkunftsstätten.»¹

Hasonló szakkérdésekkel e szorosán vett levéltártani kiadványokon kívül más német történeti folyóiratok és kiadványok is foglalkoznak.

A nyugati országok levéltártani irodalmának e rövid ismertetésével csupán e tudomány fejlődésének néhány jelentős mozzanatát igyekeztünk kiemelni, magukat a fejlődési fokokat egy-egy ily mozzanat előtérbe állításával, a korjellemező művek bővebb tartalmi ismertetésével jellemezve, anélkül, hogy az egész idevágó irodalom bibliografikus vagy kritikai ismertetésére kiterjeszkedünk volna.

Célunk csupán a levéltartan terén külföldön tapasztalható fejlődés főbb étappe-jainak és e tudomány jelenlegi állásának rövid ismertetése volt, hogy ezúton a szegényes magyar levéltártani irodalom kritikai ismertetéséhez összehasonlítható anyagot s a most megindult *Levéltári Közlemények* jelentőségének méltatásához kritikai mértéket nyerjünk.

SULICA SZILÁRD.

¹ Heft 1. Vormerkung 5. l.